

Vörös Katalin

A nők szerepe a Magyar Iparoktatás folyóiratban – a női iparoktatás és munkavállalás megítélésének változásai az első világháború éveiben

A magyar szakképzés és a szakiskolák történetének vizsgálatával több történeti és neveléstörténeti munka foglalkozott az elmúlt években, azonban meglehetősen eltérő színvonalon és alaposággal vizsgálták a kérdés egyes aspektusait.¹ Ezen írásokban a női iparoktatás csupán elenyésző figyelmet kapott, jóllehet, a téma feltárása újabb szempontból világíthatná meg a 19–20. századi társadalmi folyamatokat, illetve tovább árnyalhatná az átalakuló női szerepeket és emancipációs törekvéseket. Jelen tanulmány a női iparoktatás első világháború alatti reprezentációját vizsgálja sajtótörténeti szempontból, különös figyelmet fordítva a kor egyik legfontosabb, hivatalos szakmai fórumának számító *Magyar Iparoktatás* című folyóiraatra.²

A hazai szakirodalomban általánosan elfogadottnak látszik az a megállapítás, hogy a nők munkavállalási lehetőségeire és az ezzel kapcsolatos véleményekre pozitívan hatott a férfiak hadba vonulása 1914 után.³ A korszakban lezajló gazdasági, társadalmi változásokat és politikai folyamatokat kétségtelenül kiélezték a háborús események. Kérdésként merülhet fel azonban, hogy az (ipar)oktatás világát pontosan miként befolyásolta a háború, vajon itt is megfigyelhető-e a női jelenlét előretörése, vagy ezen a „fronton” nem történtek lényegi változások? A jellemzően férfi dominanciát mutató szakmai nyilvánosság színtereire miként hatottak a fenti események? Milyen elképzelések, vélemények érvényesültek a nők oktatási és munkavállalási esélyeit, lehetőségeit illetően az iparoktatás meghatározó szakmai fórumában?

A fenti kérdésekre alapvetően történeti forráselemzés módszerével keressük a választ, melynek elsődleges forrásait a vonatkozó sajtóanyagok jelentik, kiegészítve statisztikai adatokkal, országgyűlési dokumentumokkal és az egyetlen tisztán állami fenntartású, egyben a legnépesebb nőipariskola – a budapesti Magyar Királyi Állami Nőiipariskola – értesítőinek vizsgálatával. A fenti források lehetőséget biztosítanak „a nőiparosok” sajátos csoportképződési folyamatának, ha úgy tetszik, konstrukciójának megvilágítására is.

Női munkavégzés és iparoktatás a dualizmus korában

A női munkavégzés nem tekinthető modern jelenségnek, „*az újdonság a női foglalkoztatottság szerkezeti átalakulásában rejlik.*”⁴ A modern iparosodás előtt a nők elsősorban saját

1 A szakképzés történetével kapcsolatos fontosabb hazai munkák: BÓDY 2006; FERICSÁN 1999, 2001; GYÖRIVÁNYI 2000; NAGY A. 2013, 2014, 2016; NAGY P. T. 1994, 1999; OROSZ 2003; SZÉKELY 2017. stb.

2 A nőtörténeti szempontú médiatörténet-vizsgálatok legújabb – elsősorban Horthy-kori – eredményeiről magyar nyelven lásd: SIPOS 2014, illetve a 19. századi divatlapokra vonatkozóan MÉSZÁROS 2017.

3 NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969; NAGY M. 2006; KÉRI 2015; CZEFERNER 2014; SIPOS 2015. stb. A nők ipari munkavégzésével kapcsolatos legújabb társadalomtörténeti megközelítésekről lásd: ACSÁDY 2017.

4 NAGY M. 2006. 205.

otthonukban, családjuk gazdaságában végeztek kereső munkát, esetleg egy idegen háztartásban mint szolgálók. Az iparosodással és urbanizációval kapcsolatos változások azonban átalakították a női munka jellegét. A 19. század során egyre nagyobb mértékben terjedt a női bérmunka, ami egyrészt a piaci kereslet változásaként, másrészt „*a családi stratégiák külső megnyilvánulásaként*” is értelmezhető.⁵ A női bérmunka elterjedését jól mutatja a női munkaerő participációs rátájának növekedése, ennek mértéke azonban a korszak végén sem érte el a férfiakét. A 20. század elején, Magyarországon 24–31% között mozgott a gazdaságilag aktív nők aránya a hét év feletti teljes női népességben, ami egyértelműen megfelelt az európai átlagnak.⁶

A gazdasági és társadalmi igények megváltozásával a női művelődési lehetőségek fokozatosan szélesedtek, ennek a folyamatnak a szerves részeként értelmezhető a női szakoktatás intézményesülése is. A nők hivatásával kapcsolatos megállapítások az 1880-as évektől kezdve egyre szorosabban összefüggtek az oktatásukról, nevelésükéről szóló véleményekkel. Sok esetben „[s]zinte nem is lehetséges különválasztani a század utolsó szakaszában a nők feladatairól írott cikkeket, tanulmányokat a képzésükkel, munkavállalásukkal kapcsolatos véleményektől, vitáktól.”⁷

Nagyné Szegvári Katalin kutatásai alapján a kiegészítést követő időszak kvázi hiányosságaként róják fel a hazai szerzők, hogy „*a női ipari és kereskedelmi szakoktatásról a dualizmus elején még nem beszélhetünk.*”⁸ Itt azonban fontos látnunk, hogy nemcsak a női, de a modern értelemben vett intézményes férfi szakoktatás sem épült ki még az 1867-et követő első években (egy-két pionír intézményt leszámítva).

Az 1800-as évek utolsó évtizedeiben jelentkezett egyre intenzívebben az igény arra, hogy a lányok számára a tanító-, óvónő- és nevelőnőképző iskolák és tanfolyamok mellett más szakképző iskolákat is szervezzenek. Gelléri Mór,⁹ a magyar iparfejlesztés egyik meghatározó alakja 1876-ban egy hosszabb munkát szentelt a női munka kérdésének. A munka általános gazdasági és társadalmi jelentőségéből kiindulva úgy vélte, hogy a nők számára is méltányos, sőt, elkerülhetetlenül szükséges „*oly munkakört biztosítani, mely egyéniségüknek megfelel, mely tisztességes keresetforrásokat nyújt azoknak, kik erre utalva vannak.*”¹⁰ A század megváltozott körülményeire utalva elismerte, hogy „*vannak nők kiknek a gazdasági élet fejlődésében helyet kell szorítani és vannak iparágak, foglalkozások, melyek*

5 Vö. GYÁNI 1987/88. 366–367.; NAGY M. 2006. 205.

6 1900-ban 31%, 1910-ben 24,1%, 1920-ban 31,1% volt Magyarországon a női munkaerő participációs rátája. Sajnos a népességszámlálási adatok – kivéve az 1900. évi – nem tértek ki a háziipari foglalkoztatású nőkre, jóllehet a századfordulón ebben a formában tevékenykedő nők száma sokkal magasabb, mint az összes iparban foglalkoztatottaké. A részmunkaidős háziipari keretekben foglalkoztatott nők tömegeinek hozzászámításával a participációs ráta (1900 viszonylatában) 36,3%-ra emelendő. A női háziipari munka tényleges és feltételezhető nagyságrendjét jelző adatok alapján Gyáni megállapítja, hogy hiba lenne kritika nélkül átvenni azt a funkcionista szemléletet, amely axiómaként tételezi az otthon és a munkahely azonnali és teljes szétválasztását a modern gazdasági struktúrák megjelenésével. GYÁNI 1987/88. 367–368.

7 KÉRI 2015. 269.

8 NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969. 361.; vö. KERESZTY 2013.

9 Gelléri Mór (1854–1915) közgazdász, publicista. 1872-től az Országos Iparegyesület írnoka, 1880-tól titkára, 1896-tól aligazgatója. 1883-ban kinevezték az 1896-os millenniumi kiállítás titkárává és az Iparegyesület aligazgatójává. Tagja volt az Országos Ipartanácsnak, az Országos Háziipar Bizottságnak és az Országos Iparoktatási Bizottságnak is, több fontos szaklap szerkesztője. SZINNYEI 1894. 1104.; SCHÖN 2000.

10 GELLÉRI 1876. 40–41.

a nők által bátran elfoglalhatóak, anélkül, hogy ezáltal női hivatásuktól elvonatnának. És mindehhez mindenekelőtt a rendszeres oktatás és szakképzettség szükséges.”¹¹ Gelléri írásában egyértelműen felvázolta azokat a kereteket, amelyeken belül a dualizmus kori hivatalos oktatáspolitikai az intézményesülő női iparoktatás lehetőségeit lát(att)a. A szakoktatási rendszer fejlesztése az egész korszakban alapvetően a hagyományos nemi konstrukciókhoz illeszkedve történt, így a nők képzése ezen a területen is jelentős „lemaradást” és egyoldalúságot mutatott a férfiakéval szemben. Szorosan kapcsolódva a társadalom által elfogadott tradicionális női szerepekhez az ipari szakoktatás a kézimunka, háziipar, alsó- és felsőruhavarrás területére koncentrált. Ennek megfelelően az iskolapiac meghatározó, új intézménytípusként megjelenő nőipariskolák képzési feladataként ketős célrendszert állapítottak meg: „A női munkák rendszeres gyakorlati tanításával és az ahhoz, illetve a kisebb üzletek vezetéséhez szükséges elméleti szakismeretek oktatásával a nő keresetképesége fokoztassék és hogy a családi körben foglalkozó nőknek a különböző női kézimunkákban alapos kiképzést nyújtsanak.”¹² Az intézmény egyszerre készítette fel a munka világára, valamint a feleség és családanya feladatainak ellátására is a növendékeket.¹³ Nem véletlen, hogy ezen iskolák az 1870–1880-as években fellángolt háziipar-oktatási kezdeményezésekből nőtték ki magukat, hiszen ez volt az az iparág, amely a nők hagyományos munkavégzési színteréhez kötődve nyitott meg számukra (újabb) kereseti lehetőségeket.¹⁴ A női ipariskolák reagálva a piaci viszonyokra – még ha nem is olyan látványosan, mint a fiúk képzése – igyekeztek a kor szellemiségének megfelelően minél praktikusabb, gyakorlatiasabb tudást biztosítani tanulóiknak. A nők iparoktatása ugyanis nem teljesen ugyanazt jelentette az 1880-as években, mint az első világháború előtt: „A kor követelményei lassan meg is változtatják már a nőipariskolák régi képét; valamikor a hímzés és a kétes értékű dilettáns pepecselő iparművészetkedés volt a kedvenc ideáljuk; ma a praktikus életszükségletek előállítására dominál, a ruházatkodási és háztartási iparoktatási ágak a leglátogatottabbak, a ruhavarró osztályokat évről évre szaporítani kell.”¹⁵

A női szakképzés lehetőségeit nem csupán az intézményesült formák (kézműves iskolák, tanműhelyek, képesítő oklevéllel záruló szaktanfolyamok stb.), hanem a nem formális nevelési alkalmak is képviselték, amelyeket jellemzően a különböző egyesületek által szervezett tanfolyamok és előadások jelentettek.¹⁶

Az 1910-es évek folyamán egyre többször fogalmazódik meg a női (szak)oktatás részleges vagy teljes körű reformjának igénye.¹⁷ Jaschik Álmos neves grafikus és a fővárosi iparrajziskola tanára 1913-ban megjelent cikkében a női ipari munkavégzés és oktatás lehetőségeinek kibővítése mellett szállt síkra, élesen kritizálva a társadalom szűklátókörűségét. Idejérműltnek tekintette a különböző iparágak „nöiesség” és „nőietlenség” szempontjából történő kategorizálását. Úgy vélte, hogy „a női szabászatotól, kalapdíszítéstől és a

11 GELLÉRI 1876. 53.

12 GAUL 1929. 167.

13 A női iparoktatásról lásd részletesen VÖRÖS 2015a.

14 Vö. MATLEKOVITS – SZTERÉNYI 1898. 534.

15 MUNKA- ÉS RAJZKIÁLLÍTÁS AZ ÁLLAMI NŐIPARISKOLÁBAN 1912. 619.

16 Céljuk a női szakismeretek bővítése, munkaerőpiacon való boldogulásuk elősegítése. A női egyesületek közül különösen jelentős tevékenységet fejtett ki a Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete. KERESZTY 2013.

17 A női kereskedelmi oktatásról és annak reformjáról lásd részletesebben: NAGY A. 2014.

*különféle női piperecikkek iparágaitól eltekintve, a nők ipari munkaereje és művészi izlése paragon heverő energia.*¹⁸ A magyar oktatási rendszer sajátos „kultúrbűneként” értelmezte a középosztály általános elzárkózását az ipari pályáktól, melynek egyfajta reflexiója csupán a nőnevelés iparoktatás területén is jelentkező egyoldalúsága, illetve hiányosságai. Jaschik cikke markáns ellenpólusát jelenti a nők ipari szerepvállalásáról kialakított hagyományos elképzeléseknek. Újszerűsége elsősorban nem a nők számára ajánlott szakmák (például: fényképész, könyvkötő, bődíszműves, szabó, ékszerész stb.) körében vagy a női iparoktatás iparművészeti és népművészeti karakterisztikájának hangsúlyozásában van – hiszen ezeket más szerzőknél is megtalálhatjuk –, hanem egy korábban széles körben elfogadott, lehatároló kategóriarendszernek nyílt, a szakmai nyilvánosság előtt történő megkérdőjelezésében.¹⁹ Jaschik álláspontja azonban nem tekinthető sem ekkor, sem ezt követően jellemzőnek a *Magyar Iparoktatásban*.

Női iparoktatás és munka az első világháború alatt

„A világháború megpróbáltatásai, szociális átalakulásai szükségszerűen magukkal hozzák gazdasági életünk teljes megváltozását is. Ezen szükségszerű metamorfózisnak, mint látjuk, jelentőségteljes tényezője: a nő! Az asszony, a leány, aki tegnap még biztos, jól megalapozott jövő előtt vélte magát, ma arra kényszerül, hogy léte biztosítására komoly munkához, tanulmányokhoz fogjon.”²⁰

A Kankovszky Ervin által fent megfogalmazottak is jól szemléltetik, miként változtak meg a nők munkavégzésével kapcsolatos vélemények az első világháború hatására. Számos nő kerülhetett olyan állásokba, ahol korábban csak elvétve foglalkoztatták őket. A korabeli folyóiratok a világháború első éveiben gyakran közöltek cikkeket és fotókat egy-egy „meghökkentő” esetről, később azonban mindez egyre megszokottabbá vált.²¹

A nyilvános politikai színtereken is gyakrabban került elő a női munkavállalás kérdése, a háború során visszatérő témaként jelent meg az országgyűlésben. A felszólaló politikusok szinte valamennyien egyetértettek abban, hogy a nők munkavállalása szükségszerű; gazdasági és szociálpolitikai szempontból is meghatározó fontosságú. Ugyanakkor nem egyszer arra is felhívták a figyelmet, hogy a háborút követően felboríthatja a munkaerőpiac korábbi egyensúlyát.²² A női hivatalnokok és tisztségviselők bérrendezése kapcsán többen is felszólaltak 1916 nyarán, kapcsolódva a középfokú leányoktatás reformját is

¹⁸ JASCHIK 1913a. 161.

¹⁹ JASCHIK 1913b. 193–199.; JASCHIK 1913c. 225–231.

²⁰ KANKOVSZKY 1916. 47.

²¹ Ezekről lásd KÉRI 2015. 277.

²² A mezőgazdaság területén fellépő munkaerőhiány pótlásában Nagyatádi Szabó István szerint elévülhetetlen érdemeket szereztek a hadba vonulók női családtagjai. A magyar gazdasági élet összeomlásához vezetne szerinte, ha a nők nem dolgozhatnának. (KN 1910–1918. XXIX. 345–346.) A női munka háború utáni kérdéséről értekezett Szerényi József 1916. június 14-i felszólalásában, illetve erre reagált másnap többek között Giesswein Sándor keresztényszocialista képviselő is, aki a nők politikai jogainak szélesítését is támogatta. Giesswein a női munka legkedvezőbb formájának az otthonmunkát tartotta, felhívva a figyelmet a „kiuzsorázás” veszélyeire is esetükben, amelyet orvosolni szükségesnek gondolt a háborút követően. KN 1910–1918. XXX. 61.; 83.

érintő vitához.²³ Bródy Ernő²⁴ hozzászólásában élesen kritizálta a korabeli női szakképzés színvonalát, a női „iskolák közt van igen sok u. n. zugiskola, amelyek csak egy külső mázat adnak ezeknek a tanulóknak: az u. n. gép- és gyorsíró-iskolák, amelyek a hadiözvegyeknek nyújtott kedvezményekkel és mindenféle más hangzatos reklámmal csábítják oda a növendékeket (...). Holott ezek a zugiskolák nem alkalmasok arra, hogy megfelelő szakképzettséget biztosítsanak azoknak a nőknek és éppen azért a kívánatos állapot az volna, hogy a nőkre vonatkozólag is a teljes fokú kereskedelmi szakiskolák építtessenek ki.”²⁵ Ez utóbbi javaslat Jankovich Béla miniszter június 14-én kelt, a felső kereskedelmi leányoktatásról szóló rendelete révén elviekben meg is valósulhatott. Bródy még az év decemberében egy hosszúra nyúló felszólalásban ismét érintette a női szakképzést és pályaválasztást: „Tudniillik van itt még valami: ha avatatlan és oda nem való nők a tisztviselői pályára mennek, ez annyit jelent, hogy elvonatnak az ipari pályától, mert az a 14–15 éves leány, aki tudja, hogy a zugiskola tanfolyamának befejezése után irodába mehet, nem fog többé a műhelybe menni, nem lesz szabónő, varrónő, amely pályákon évekig kell dolgoznia, amíg felszabadulhat, hanem irodába kívánczik, pedig ott hiányzik a természetes alapja annak, hogy fejlődhessen és boldogulhasson.” Ismét kiállt a „zugiskolák” bezárása mellett, illetve a női munkavégzés és oktatás lehetőségeinek bővítését is javasolta, kilépve a hagyományos női szerepekhez köthető pályák büvköréből: „Egyúttal felhasználom ezt az alkalmat, hogy beszéljek arról is, hogy a pályák általában nyitassanak meg a nők számára és a nők ne szoríttassanak a tanító-női és hivatalnoki pályára, hanem az átmeneti idő eltelése után léphessenek minden pályára, a jogira éppúgy, mint a technikaira. Nekem ez az álláspontom és ebből a szempontból én azt akarom, hogy mindenféle szakiskolát is megnyissunk a nők részére.”²⁶ – ez utóbbi elképzelései azonban ekkor még nem arattak osztatlan sikert a honatyák között.

A társadalmi önszerveződés egyik meghatározó korabeli nőjogi szervezete, a Feministák Egyesülete is a legkülönbélebb ipari pályákon támogatta a nők elhelyezkedését, illetve számos módon igyekezett segíteni a munkavállalásukat és képzésüket. A női iparoktatásban és iparüzésben minőségi változást többek között abban látták volna az egyesület tagjai, ha az iparfelügyelők közé nők is bekerülhetnének. Úgy vélték, hogy a felügyeleti rendszer emancipációján keresztül az egész gazdasági ágazatban érhetnének el változásokat.²⁷ A nők fizikai adottságait is figyelembe véve az alábbi szakmákat ajánlották számukra: „az asztalos, borbély és fodrász, címer- és cég festő, cukrász, ékszerész, kalapkészítő, kárpitos és díszítő, kosárfonó, seprő készítő, kefekötő, könyvkötő, órás, paszományos és gombkötő, sütő iparos/szakács, szobafestő és mázoló, szücs.”²⁸ A háború éveiben is különféle tanfolyamokat hirdettek, melyekkel a nők munkaképességét kívánták növelni. Ezen „gyorsan

23 Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916-ban rendeleti úton alakította át a középfokú leányoktatást, amellyel létrejött a szakoktatás egy újabb intézménytípusa, a felső kereskedelmi leányiskola. A rendelet értelmében a felsőbb leányiskolát hét évfolyamúvá alakították át, melynek utolsó három évfolyama jelentette a felső kereskedelmi leányiskolát. VÖRÖS 2015b. 47–48.

24 Bródy Ernő (1873–1961) ügyvéd, politikus, a Polgári Demokrata Párt tagja, 1906-tól országgyűlési képviselő. Rendszeresen foglalkozott szociálpolitikai kérdésekkel. (Magyar Életrajzi Lexikon – <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/brody-erno-74E0C/> [2018.04.09.])

25 KN 1910–1918. XXX. kötet 1916. június 7. – július 15. 159.

26 KN 1910–1918. XXXIII. kötet 1916. november 27. – február 1. 71.

27 TELEKI SÁNDORNÉ 1916. 88.

28 TELEKI SÁNDORNÉ 1916. 88–89.

kenyérkeresethez juttató” tanfolyamok és a hadba vonulók helyét elfoglaló nők gyakran váltottak ki ellenérzéseket a hagyományos nemi szerepek híveinek körében, még ha szükség-szerűségüket el is ismerték.²⁹ Kovácsyné Szemere Ilona³⁰ úgy vélte, hogy a hazai „*nagyipar juttat munkát a dolgozni akaró nőknek, a vállalkozóbb szelleműek megszerzik a képességet, az iparüzési jogot és önállóak lesznek*”³¹, de a korabeli háborús viszonyokat is figyelembe véve „[s]okkal fontosabb a jövőendő művelt háziasszonyok képzése, mint a férfpályára nevelendő nő létjogosultsága feletti töprengés.”³²

Ha az első világháború szakképzésre és a munka világára gyakorolt hatását gender szempontból vizsgáljuk, egyértelmű változásokat tapasztalhatunk a békeévekhez képest. A harci eseményeket egyfajta katalizátorként is értelmezhetjük az 1914 előtt megkezdett női emancipációs törekvések folyamatában. A háború szülte munkaerőhiány következtében a nők egyre nagyobb számban kaptak lehetőséget bizonyos munkakörök betöltésére, így képzésükre is egyre nagyobb figyelem terelődött. Az alábbi népszámlálási adatok alapján összeállított táblázatból nemcsak a női keresők számának növekedését olvashatjuk le, hanem a modern gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak arányának növekedését is.

A keresők számának változása és fontosabb foglalkozási főosztályok szerinti megoszlása (1910–1920)³³

	1900	1910	1920			
Összes kereső nő száma	2.149.054	1.830.419	1.127.615			
Összes keresőhöz viszonyított arányuk	28,5%	23,6%	30%			
A kereső nők fontosabb foglalkozási főosztályonkénti megoszlása és az összes foglalkoztatott nőhöz viszonyított arányuk						
Mezőgazdaság	1.351.299	62,9%	921.916	50,4%	632.285	56,1%
Házi cseléd	332.153	15,4%	341.521	18,6%	145.478	12,9%
Bányászat, ipar forgalom	228.945	10,7%	301.494	16,5%	194.290	17,9%
<i>Kereskedelem és hitel</i>	39.865	1,9%	50.875	2,8%	48.549	4,3%
<i>Ipar összesen</i>	182.245	8,5%	227.532	13,1%	132.335	11,8%
Ruházati ipar	74.031	3,4%	103.487	5,7%	63.806	5,5%
Háziipar	13.979	0,7%	12.286	0,7%	3.574	0,3%

²⁹ Vö. KOVÁCSYNÉ 1915. 408.

³⁰ Kovácsyné Szemere Ilona polgárleányiskolai tanítónő volt Budapesten, a Magyarországi Nőegyesületek lapja, az *Egyesült Erővel* szerkesztője. KERESZTY 2013. 28.; SZINNYEI 1909. 673.

³¹ KOVÁCSYNÉ 1915. 414.

³² KOVÁCSYNÉ 1915. 414.

³³ Forrás: Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés. NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 202., 260.; NÉPSZÁMLÁLÁS 1920. 69., 73.

A betiltott Feminista Kongresszusra készített előadások több szempontból is érintették a nők ipari munkavégzését és a szakoktatás kapcsolatát. Spády Adél 1910-es statisztikai adatokat elemezve mutatta be az egyes gazdasági szektorokban alkalmazottak helyzetét. Bevezetőjében leszögezte, hogy „*csakis annak nyújt biztos megélhetést bármelyik foglalkozás, aki teljes szakképzettséget szerzett reá*”³⁴ – majd a nők ipari pályán betöltött szerepét elemezve leszögezte, hogy a szakképzés ezen a területen alig biztosított számukra megfelelő képzettséget, különösen a gyáripar vonatkozásában. Az egyes iparágakra lebontva összehasonlította a nők és férfiak béreit, mely alapján megállapította, hogy ahol lehetőséget kapnak a nők, ott „[a] női szakmunkások kereseti viszonyai általánosságban egyenlőek a férfi szakmunkásokéival.”³⁵ A szöveg tanúsága szerint női szakmunkásokat az alábbi területeken találhattunk az 1910-es években: gyermekjáték-készítő, amelyhez szükséges képzést kézműves iskolában szerezhettek a lányok. A fésűs, illetve a gombkötőipar esetében tanoncképzés keretében sajátíthatták el az alapvető szakmai ismereteket, míg a textilipar bizonyos területein mint a len-, kender-, pamut-, juta fonó és szövőipari és kötöttszövet-gyártás esetében már szakiskolákban. A szabóipar helyzete jól mutatja a női munkavégzés ambivalenciáit a korszakban, hiszen volt lehetőségük a szakismeretek intézményes keretek között való elsajátítására, de csak a női ruhakészítő iparban szerezhettek ténylegesen szakképzést.³⁶ A szolgáltató szektor bizonyos területein megjelentek a szakképzett női munkavégzők (például: fényképezés, fogtechnika, órásiipar), főként a 20. század elején. Az ezekhez szükséges képzést elsősorban a tanoncképzés, illetve továbbképző tanfolyamok keretében szerezhették meg.³⁷ Ezen munkaköröket a nők számára kifejezetten megfelelő munkaformának gondolták, hiszen „*kevés fizikai erőlkövést igényel, de sok türelmet, figyelmet (...). Ezekkel a tulajdonságokkal megáldotta a nőt a teremtés.*”³⁸

A női iparüzés normatív formájának számító fehérnemű- és (női és gyermek) felsőruházat-készítés, hímzés, kalapdíszítés, illetve egyéb díszítő kézimunkák a háború idején is a leginkább elfogadott gyakorlati munkavégzési formáknak számítottak, amely szakmákat intézményesült keretek között hagyományosan a női ipariskolákban sajátították el a lányok, de egyes műhelyekben gyakorlati úton is lehetőségük nyílt a legfontosabb ismeretek megszerzésére. Ez utóbbi képzési forma negatívumaira hívta fel a figyelmet Dörfler Janka női ipariskolai tanítónő, így a „*a műhelyek rossz levegőjé[re]*”, „*a saison idején sokszor éjfélig nyúló munkaidő[re]*”,³⁹ illetve az idényt követő nagyszámú elbocsátásokra. Ezen körü-

³⁴ SPÁDY 1916. 11.

³⁵ SPÁDY 1916. 16.

³⁶ SPÁDY 1916. 20.

³⁷ A fogtechnikusok jogállásának rendezésére számos kezdeményezés történt már a 19. században, de képzéshez kötését csak 1903-ban rendelte el a kereskedelemügyi miniszter az 12941. számú rendeletével, amely az 1884-es ipartörvény értelmében előírta a tanoncjogviszony létesítését és a gyakorlat igazolását. (MRT 1903. 414.) A fotográfiát elsősorban az iparrajziskolában szervezett szaktanfolyamokon sajátíthatták el a hölgyek. KANKOVSKY 1916. 47–49.

³⁸ BÁNÁTFAI 1916. 50. Az óraiipari elhelyezkedést a nők számára Bánátfaai a megfelelő szakképző intézmény felállításához kötötte, ugyanis szerinte ilyen nem működött ekkor Magyarországon, amely viszont elengedhetetlen lenne a sikeres munkavállalásokat biztosító szakismeret elsajátításához. Jóllehet, 1891-től működött a budapesti Mechanikai és Óraiipari Szakiskola, de 1910-ig csupán a tanoncok szakirányú tanítását valósította meg, így részben jogos a felvetése. Vö. VÍG 1932. 396.

³⁹ TELEKI SÁNDORNÉ 1916. 89.

mények csak bizonytalan és egyenetlen színvonalú képzést tettek lehetővé, amely tovább növelte a női munkavállalók kiszolgáltatottságát.⁴⁰

Nádai Pál a már említett kongresszusra olyan beszéddel készült, amelyben kifejezetten ajánlotta a nők számára az ipariskolai képzést, az iparművészeti pályákon való elhelyezkedést. Három intézményt nevezett meg, ahol a lányok iparművészetet tanulhattak különböző szinteken: a koedukált nevelést először Magyarországon megvalósító középfokú intézményt, az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolát, az állami Nőipariskolát és a Székesfővárosi Iparrajziskolát; ezen intézményekbe négy polgári után, rajztudásukat bizonyító felvételi vizsgát követően nyerhettek felvételt a lányok.⁴¹ Úgy vélte, hogy „*sokkal több alkalma van a középosztály nőjének is a technikai munkával egybekötött művészi pályákon való elhelyezkedésre, mint azelőtt. Magyarországon még egészen ismeretlen terület kínálkozik a nők izlésének kellő kiaknázására. (...) Általában el lehet mondani az iparművészetről, hogy bizonyos ágai számára egyenesen predestinálva vannak a nők.*”⁴²

Női ipariskolák az első világháború éveiben

A háború kitörését követően hiába rendelték el az oktatás zavartalanságát még 1914 októberében, a gyakorlatban a hadba vonuló tanárok és diákok tömegei, valamint az iskolai épületek hadi célokra történő kisajátítása egyértelműen nehezítette a tanítás menetét. Kezdetben a női ipariskolák működését jóval kevésbé befolyásolták a harci események, mint más intézményekét, probléma csupán a vallástani órák megtartásánál jelentkezett a hittantanárok tábori lelkesítő feladatokra jelentkezése miatt.⁴³ A hadkötelezettség önmagában kisebb mértékben érintette a nőipariskolákat, mint a fiúk intézményeit, hiszen a tanerő túlnyomó többségét (kb. 90%-át) nők tették ki.⁴⁴ A háború elhúzódásával azonban a tanév megszervezése és sikeres lefolytatása egyre jelentősebb nehézséget okozott a nőipariskolák számára is. A budapesti Magyar Királyi Állami Nőipariskolában az 1916/17-es tanévben ugyan már szeptemberben megkezdődött a tanév – akárcsak a korábbi években –, de a diákok egy jelentős része csak októbertől járt rendszeresen iskolába az iskolai értesítő tanúsága szerint.⁴⁵ Az 1917/18-as tanévben pedig a hosszúra nyúló szénzünet, valamint a fővárosban egyre inkább akadozó tömegközlekedés is nehezítette a színvonalas oktatás megvalósítását.⁴⁶ Idővel a gyakorlati képzés megszervezésében jelentős problémákat okozott az alapanyagok beszerzése, melyek költségei a tanítványokat, illetve szüleiket terhelte. Részben ennek is köszönhető a lemorzsolódás mértékének növekedése 1914 után.⁴⁷ A háború okozta drágaság miatt – főként a vidéki családok – sok esetben nem küldték vissza lányukat a következő tanévre. A hadba vonuló családok kiesett keresete is közrejátszott abban, hogy a tandíjat nem tudták kifizetni, és a fiatal lányok munkaerejét

⁴⁰ TELEKI SÁNDORNÉ 1916. 89.

⁴¹ NÁDAI 1916. 43–44.

⁴² NÁDAI 1916. 45–46.

⁴³ ÉRT. BUDAPEST 1915. 3–5. Vö. VÖRÖS 2015b. 42–43.

⁴⁴ A legnépesebb budapesti állami nőipariskola 22 fős tanári karában csupán egyetlen férfit találunk, Boros Rudolfot. Az összes nőipariskolai tanár mintegy 10%-a volt férfi, de az iskolaigazgatók között ez az arány 25%-ot tett ki. MTCN 1915. 291.

⁴⁵ ÉRT. BUDAPEST 1917. 3.

⁴⁶ ÉRT. BUDAPEST 1918. 3.

⁴⁷ ST. ÉVKÖNYV 1915–1918. 106–107.; ÉRT. BUDAPEST 1916. 3.; ÉRT. BUDAPEST 1917. 5.

inkább a család vette igénybe. Ezekben a konkrét esetekben egyrészt a női munkaerő participációs rátájának emelkedését is láthatjuk a háború éveiben, másrészt szakképzési lehetőségeik fokozatos beszűkülését.

Női ipariskolák 1913/14–1917/18⁴⁸

Tanév	Iskolák száma	Diákok	Tanárok	Egy tanárra eső diákok száma (kerekítve)
1913/14	12	1138	75	15
1914/15	12	1369	79	17
1915/16	12	851	74	11,5
1916/17	12	843	69	12,2
1917/18	11	251	40	6,2

A valamennyi nőipariskola népesedési adatait összegző fenti táblázatból is látható, hogy a háború hatására miként esett vissza az iskolák látogatottsága, illetve csökkent le az oktatók száma.⁴⁹ A budapesti állami nőipariskola kőbányai fiókinzetét bezárták a tanítványok apadó száma miatt, ez főleg a nehezebb vonatközlekedés következtében a „vidéki” (Kispest, Vecsés, Üllő, Monor) diákokat érintette.⁵⁰ A kézdívarhelyi és a sepsiszentgyörgyi, államilag segélyezett nőipariskolák működését a felmerülő nehézségek miatt 1916 őszétől szüneteltették.⁵¹ A diákok távolmaradása – akárcsak az alacsonyabb fokú férfi tanonciskolák esetében – a családok oktatási stratégiáival is magyarázható, amely a háború alatt a hosszabb távon megtérülő iskoláztatást az esetükben kevésbé tartotta észszerű döntésnek, munkaerejüket nem tanulmányaikra, hanem a megélhetésükre fordították.

Az oktatás racionalizálását szolgálta a Kereskedelemügyi Minisztérium részéről, hogy az 1914/15-ös tanévben öt délutáni tanfolyammal kevesebbet indíthatott a budapesti állami nőipariskola, mint a megelőző években. A határozat főként a „művészibb” (például: csipkekészítő, hímző, virágkészítő stb.) munkákat oktató tanfolyamokat érintette, és

48 St. ÉVKÖNYVEK (1913–1918) vonatkozó adatai alapján.

49 A létszámcsökkenés jóval jelentősebb mértékű volt a női iparoktatási intézményekben, mint a férfi, középfokú ipariskolák esetében. Az iskolai értesítők tanulsága szerint a hadba vonuló, illetve kimaradó diákok aránya a felső ipariskolák esetében egységesen 30%, az ipari szakiskoláknál viszont jóval nagyobb szórást mutatva 10–30% között mozog, köszönhetően a diákok alacsonyabb átlagéletkorának. (A lányok esetében – az 1914 szeptemberi adatokhoz viszonyítva – a létszámcsökkenés a következő tanévben közel 40%, 1917-re pedig 80%.) A katonai szolgálatot teljesítő tanárok aránya a háború négy éve során átlagosan a férfi iskolákban 15–20% közötti volt. A tanonciskolák esetében a statisztikai adatok jóval nagyobb mértékű létszámcsökkenést és lemorzsolást mutatnak. Az 1913/14-es tanévben még 732 tanonciskola működött, addig az 1917/18-asban már csak 618 intézmény fogadta a tanulókat, ugyanezen éveket összehasonlítva a tanítók száma 5367-ről 3107-re, a diákoké pedig ennél is jóval drasztikusabban 109.660-ról 51.254-re esett vissza. A férfiak háború alatti iparoktatásáról részletesebben lásd Vörös 2015b.

50 ÉRT. BUDAPEST 1917. 11.

51 St. ÉVKÖNYV 1915–1918. 106–107.

csak a „legszükségesebbnek ítélt” szabósági, háztartási és fehérnemű-készítői képzéseket engedélyezte.⁵²

Az előbbi adatokat is figyelembe véve meglehetősen ambivalens képet mutat a budapesti nőipariskola. Rendes tanulóinak száma folyamatosan csökkent, hiszen míg 1914/15-ben 670,⁵³ addig 1915/16-ban 611, 1916/17-ben 577 és 1917/18-as tanévben már csak 460 fő volt. Az első, háborús tanévben megnyitott „speciális délutáni, katonai fehérneműek készítésével foglalkozó” tanfolyammal együtt azonban ellentétes tendenciákat mutat az összes növendék száma: 1914/15-ös tanévben 1119, 1915/16-ban 1208, 1916/17-ben 1413, 1917/18-ban 1222 fő iratkozott be az iskola valamennyi képzéstípusára.⁵⁴

A nők számára a világháború éveiben is szerveztek tehát újabb típusú, az iparoktatás körébe sorolható tanfolyamokat, így például 1916-ban Budapesten a VI. kerületi polgári leányiskolában kétéves kárpitós és játékbaba-készítő képzéseket hirdettek.⁵⁵ Ezen iparágakat mint kifejezetten a nők lelkületéhez és fizikai adottságaihoz illeszkedő kereseti lehetőségeket tüntették fel, elvégzésükkel nemcsak maguk számára hajthattak hasznot a növendékek, hiszen egy elvileg „jól fizető” munkakört tanulhattak ki, hanem „a hazai ipar is hasznát látja, mert jó ízlésű munkásokat és önállóan tervező munkavezetőket kap.”⁵⁶

Akárcsak a fiúk ipariskoláinál, a speciális háborús igények beleszóltak az iskolák képzési profiljába, és olyan, viszonylag gyorsan elvégezhető szakképzési formák kerültek előtérbe, amelyek révén hatékonyan támogathatták a hadi gazdaság, illetve a hátország igényeit.⁵⁷ Az iparjog elnyerését megkönnyítő, különböző rendeletek egyértelműen ezen célokat támogatták, így például a kereskedelemügyi miniszter 1916-ban kelt, a női szabóságok önálló, ipari munkára képesítését szabályozó rendelete is.⁵⁸

A budapesti állami nőipariskola a háború utolsó évében tartott kiállításáról a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain is beszámoltak, melyben az intézmény a nőiparos-képzés ideáltipikus példájaként jelent meg. A beszámoló szerzője szerint a színvonalas kiállítási tárgyak is egyértelműen bizonyítják, hogy az iskolában „nemcsak tanítanak, hanem rendszeresen nevelnek, harmonikus kiképzésre törekszenek.”⁵⁹ A női kézimunka magas szintű elsajátításával, az ízléses, precíz és gyors munkavégzés révén nemcsak saját kedvtelésükre, otthonuk csinosítására használhatták ismereteiket a növendékek, hanem a megélhetésük biztosítására is. Az ideális női iparos, akárcsak a férfiak esetében, olyan önálló kisiparosként jelenik meg a szövegben, aki képes önmagát eltartani és az adott iparágához tartozó egész munkafolyamatokat átlátva minőségi terméket előállítani. Ezt bizonyítja, hogy a nőipariskolának is

52 ÉRT. BUDAPEST 1915. 4.

53 Az 1913/14-es tanévben összesen 292 fővel több diák látogatta az intézetet. ÉRT. BUDAPEST 1915. 4.

54 Az 1916/17-es tanévben a diákok létszámának növekedése mögött nemcsak a speciális tanfolyamok vonzerjét, hanem részben az erdélyi menekültek beiskolázásának eredményét is látnunk kell. ÉRT. BUDAPEST 1915. 4.; ÉRT. BUDAPEST 1916. 3.; ÉRT. BUDAPEST 1917. 3–4.; ÉRT. BUDAPEST 1918. 3.

55 A tanfolyamokra csak négy polgárit végzeteket vettek fel, akik kézimunkából és rajzból jó osztályzatot értek el. HACKER 1916. 384.

56 HACKER 1916. 385.

57 Vö. VÖRÖS 2015b. 43–46.

58 A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1916. évi 24.466. VI/B. számú rendelete a budapesti állami nőipariskola szabósági tanfolyamát végzett női szabóságok önálló ipari munkára képesítéséről. A rendelet értelmében a segédi képesítést már megszerzett tanítványok, amennyiben az nőipariskolában még két évig rendszeres ipari munkát végeztek, iparjogot nyerhettek, amely fontos könnyítést jelentett számukra. MRT 1916. 2069.

59 SCH. M. 1918. 60.

„erős törekvése, jellemző iránya (...), hogy minden tervet a tanulók maguk készítsenek, rajzoljanak.”⁶⁰ A női iparos sajátos női karakterét az önfeláldozása és áldozatkészsége jelentette: „A növendék (...) próbálja az első lépéseket, hogy önálló legyen, hogy másokért éljen.”⁶¹ – ezt erősíti a kiállítási termékek árusításából befolyó összegek rokkant katonák számára történő felajánlása is, amely jól illeszkedik a nőipariskolák háború során végzett karitatív tevékenységeihez.⁶²

Női hangok a Magyar Iparoktatásban

A professzionalizációs folyamatok részeként, a 19. század folyamán az egyes szakértelmiségi csoportok létrehozták a saját kommunikációs színtereiket, melyek között a nyomtatott sajtónak meghatározó szerep jutott. A *Magyar Iparoktatás* mint hivatalos állami közlöny primer forrásként nemcsak az állami ipar(oktatás-)politikai törekvések bemutatására, hanem egy szakmai közösség oktatással kapcsolatos koncepcióinak, politikai kultúrájának és mentalitásának vizsgálatára is alkalmas lehet.⁶³ Záró fejezetként az első világháború női munkára és szakképzésre gyakorolt hatásait vizsgáljuk a *Magyar Iparoktatás* vonatkozó számaiban.

A női szakoktatás „másodvonalbeliségét” a korszak hivatalos iparoktatási orgánumban a nőekkel, a női neveléssel kapcsolatos cikkek gyakorisága is mutatja. A *Magyar Iparoktatás* 1896 és 1917 közötti számaiban megjelent mintegy ezer önálló cikkből összesen 30 foglalkozott a női szakoktatással és ebből csupán 20 kifejezetten a női iparoktatással. A 30, nőikkel kapcsolatos írásból a legterjedelmesebbek az egy-egy külföldi (porosz, francia, svájci, osztrák) tanulmányút tapasztalatainak beszámolóit voltak (összesen 7). A hazai női iparoktatás kérdései 1913-tól jelentősebb terjedelemben és nagyobb gyakorisággal jelentek meg a periodika hasábjain – 1913 és 1917 között összesen évente átlagosan 2,75 tanulmányt közöltek, míg 1896 és 1912 között 1,2-t. Ha csak az 1914 szeptembere után megjelent lapszámokat tekintjük, akkor nemcsak a női szakoktatással kapcsolatos cikkek száma, hanem a női szerzőktől származó írásoké is megemelkedett. A női szerzők által írt munkák, illetve női szakoktatással kapcsolatos írások együttes aránya így még magasabb, hiszen a világháború idején évente átlagosan 4,6 cikk, illetve tanulmány sorolható ebbe a kategóriába, amely összesen 14 különböző írást jelent (és 25 tényleges megjelenést az egyes lapszámokban folytatásban megjelent munkák révén). Ez az arány akkor válik igazán beszédessé, ha az egyes lapszámok terjedelmének fokozatos csökkenését is figyelembe vesszük, illetve a női szerzők előretörését a vizsgált időszakban.⁶⁴ Előbbi főként a gazdasági nehézségek miatt fellépő papírhányagnak, míg utóbbi többek között a hadiszol-

⁶⁰ SCH. M. 1918. 59.

⁶¹ SCH. M. 1918. 60.

⁶² A személyzet és a növendékek is rendszeresen készítettek a rokkant katonák számára fehéreneműt vagy tettek felajánlást a hadiárvák, illetve özvegyek javára, a fővárosi nőipariskola budai tagintézetében a Vöröskereszt külön műhelyt is szervezett ez előbbi célra. ÉRT. BUDAPEST 1915. 8.; 12–17.; ÉRT. BUDAPEST 1917. 7.

⁶³ Vö. CIEGER 2000.

⁶⁴ A világháború előtt a *Magyar Iparoktatás* július és augusztus kivételével kéthetente jelent meg átlagosan három-négy, jellemzően folytatásokban közölt tanulmánnyal, illetve több, az aktualitásokat röviden ismertető, állandó rovattal (például: kivonatok az iskolai értesítőkből, külföldi szemléző, hivatalos közlemények stb.). A világháború kitörésétől összevont lapszámokkal már csak havonta jelentkezett a folyóirat, ami az adott évben megjelenő tanulmányok és cikkek mennyiségét is felére redukálta. Míg korábban átlagosan 50 önálló – több

gálatot teljesítő férfi auktoroknak volt köszönhető. A korábbi években szinte teljesen hiányoztak az azonosíthatóan női szerzőktől származó írások a *Magyar Iparoktatásból*. 1896 és 1913 között összesen két cikket találunk, amelyet hölgyek jegyeztek – egyet Nendtwich Gusztávnétől 1896-ban és egyet Piller Erzsébettől 1910-ben –, mindkét esetben a női kézimunkával, illetve női iparoktatással kapcsolatban értekeztek.⁶⁵ Az első világháború előestéjén – az 1913/14-es évfolyamban – már nemcsak a női tematika mértéke kezdett el egyre jelentősebb teret foglalni a szakfolyóiratban, hanem Dörfler Janka személyében az első női szerzőtől származó, többrészes tanulmány is megjelenhetett. A szerzők szinte valamennyien a budapesti nőipariskola tanárnői, ez alól egyedüli kivételt Belgrader Margit, az I. kerületi felsőbb leányiskola tanára jelentett.⁶⁶ Belgrader Margit egyben a folyóirat legtermékenyebb női szerzője is volt, 1913–1917 között összesen 8 cikke jelent meg, amelyek elsősorban az olasz, illetve svájci iparoktatás és testnevelés aktuális helyzetét mutatták be a szakmai közönségnek. Írásainak sajátossága, hogy – szemben a többi női szerzővel – azokat kevésbé jellemezte a kifejezetten női tematika jelenléte. Az olasz iparoktatás fejlesztéséről vagy műszaki iskolákról szóló beszámolóit elsősorban általános, illetve az iparoktatás-politika főáramlatához kapcsolódó kérdéseket taglaltak.⁶⁷

A *Magyar Iparoktatás* mint hivatalos közlöny, rendszeresen közölte a szakoktatást érintő fontosabb rendeleteket és szabályzatokat. A női szakoktatást érintő változásokról a háború alatt is beszámolt, így többek között a női kereskedelmi oktatás reformjáról.⁶⁸ A női munkaerőben rejlő potenciált és oktatásuk piaci érdekeknek megfelelő átalakítását már korábban is hangsúlyozták, ebbe az irányba jelentett elmozdulást az első világháború alatt a középfokú leányoktatás reformja.⁶⁹ „Ez a reform halaszthatatlanná vált. A felsőbb leányiskolák (...) mai szervezetükben már nem tudták kielégíteni a megváltozott életviszonyok folytán felmerült szükségleteket.”⁷⁰ A női kereskedelmi oktatás nemcsak a *Magyar Iparoktatás* hasábjain jelentkezett ekkor rendszeresen visszatérő kérdésként, hanem több politikai és közéleti folyóiratban is.⁷¹

---

részletben közölt – tanulmányt publikáltak egy évben, addig 1914 szeptemberétől ez a szám 37-re, majd a következő évfolyamokban 22-re, illetve 24-re csökkent.

65 NENDTWICH 1896; PILLÉR 1910.

66 Özv. Nendtwich Gusztávné, született Hoffmann Janka a cikk megírásakor a budapesti nőipariskola igazgatója volt. BCL 1896–1897. 199.; BCL 1910. 396.; BCL 1914. 449., 457., 1406. Dirner Alice a budapesti nőipariskola tanítónője a két világháború között tankönyvíróként is ismertté vált szakmai körökben (Dirner Alice: *Az Új Idők kézimunka könyve – csomózott-, vert- és rececsipkék*. Budapest, 1938.).

67 BELGRADER 1914a. 18–24.; BELGRADER 1914b. 94–98.; BELGRADER 1914c. 140–153.; BELGRADER 1915a. 286–296.; BELGRADER 1915b. 376–381.; BELGRADER 1915c. 561.; BELGRADER 1915d. 242–256.; BELGRADER 1917. 474–490.

68 SZABÁLYZAT A POLGÁRI LEÁNYISKOLAI, FELSŐBB LEÁNYISKOLA ÉS TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZETI NŐI KÉZIMUNKATANITÓNŐK KÉPESÍTÉSÉRŐL. 1914. 98–124. A női kereskedelmi szakoktatást érintő cikkek a *Magyar Iparoktatás*ban: A NŐI KERESKEDELMI TANFOLYAMOK 1916. 601–609.; SUPPÁN 1916. 1–7.

69 Lásd a 23. számú lábjegyzetet.

70 SUPPÁN 1916. 1.

71 GLÜCKLICH 1916; VÁSONY 1916. A Magyar Pedagógiai Társaság folyóiratában megjelenésétől fogva ritkán találunk a szakoktatás kérdésével foglalkozó tanulmányt. A háború évei alatt Fináczy Ernő a társaság 1916 októberében tartott ülésén elnöki beszédét a hazai szakoktatás helyzetének áttekintő bemutatásának szentelte. A női szakoktatást és annak esetleges reformját azonban egyáltalán nem érintette beszédében. FINÁCZY 1916

A háború női munkavégzésre gyakorolt hatásait, illetve ebből kiindulva a női szakoktatás kérdését többen is érintették a folyóiratban. Dirner Alice⁷² 1916-ban megjelent cikkében a következőket írta a háború munka világára gyakorolt hatásáról: „Számottevők lesznek olyan egyének, akik eddig az állam életében csak, mint negatív individuumok jöttek tekintetbe”⁷³, éppen ezért tartotta fontosnak a nőipariskolák tantervének revízió alá vonását. Véleménye szerint a nők fokozódó gazdasági jelenléte is indokolná egy új tantárgy, a *Polgárjogok és kötelességek* bevezetését a nőipariskolákban, mely ismeretkörök eddig csak érintőlegesen jelentek meg a képzésben.⁷⁴ Az új tantárgy mellett számos pedagógiai és didaktikai érvet felvonultatva foglalta össze a legfőbb tartalmi csomópontokat, mint például a munka világhoz köthető jogi ismeretek és gyakorlati tudnivalók, illetve a nők családban és kereseti pályákon betöltött szerepéhez kötődő erkölcsi irányelvek és kérdések.⁷⁵ Az új ismeretkörök legfőbb indoka tehát a nőipariskolát elvégző növendékek között a ténylegesen kenyérkereső pályára lépők arányának megnövekedése. A világháborút megelőzően a nőipariskolák végzett növendékeinek nagy része megszerzett tudását ugyanis nem a munka világában hasznosította, hanem többnyire saját háztartásában, családjá körében. Az iparban dolgozó nők statisztikai adataival összevetve a nőipariskola növendékeinek csak elenyésző része kapcsolódott be a gazdaság vérkeringésébe. Ezt a tényt támasztja alá, hogy a munkavállaló nők körében a szakképzettség aránya mindvégig igen alacsony maradt a korszakban. Magyarázható ez azzal is, hogy a dolgozni kénytelen, alacsonyabb néprétegek közé tartozó nők számára az ipariskolai oktatás lehetősége sem volt biztosított, így képesítést sem szerezhettek. További magyarázat lehet, hogy az iskolát látogatók nagy része nem volt modern értelemben vett munkavégzésre utalva, ha mégis dolgoztak, akkor a „kenyérkereső munkát” nem otthonuktól, illetve háztartásuktól távol végezték, így a statisztikai adatokban sem jelentek meg.⁷⁶

A bevezetendő új tantárgy, így a cikk alapfogalma is a *munka*, amely mint az egyén életét és a társadalom működését meghatározó princípium jelenik meg, mintegy a hétköznapi cselekedetekben megnyilvánuló profán szakralitásként.⁷⁷ „Minden tettünk csak egy szem abban a végtelen láncolatban, amelynek kezdete visszanyúlik a mindenség legelső ébredésének órájába (...) Mi tehát munkánkkal csak azon lendítünk, amit őseink elkezdtek és rakunk porszemet porszemhez, hogy utódaink tovább dolgozhassanak.”⁷⁸ A munka olyan kötelességként értelmeződik, amely „Isten örök törvényéből” áramlik rá az emberiség minden következő generációjára. Ezek a gondolatok számos ponton összecsengenek Gelléri Mór 1876-ban a női munka kapcsán kifejtett gondolataival, ahol „a munka az ima után a legszentebb isteni tisztelet. A munkakéz sikere a világon a legelső diadal; a munka a legjobb eszköz a megélhetésre, a legbiztosabb függetlenség megállapítására. A munka a legnagyobb tisztesség, a legszebb

72 Dirner Alice az 1913/14-es tanévtől a budapesti nőipariskola ösztöndíjas tanítójelöltje, majd az 1915/1916-os tanévtől okleveles tanítónője volt. ÉRT. BUDAPEST 1915. 21.; ÉRT. BUDAPEST 1917. 16.

73 DIRNER 1916. 511.

74 Dirner Alice javaslatáról a budapesti nőipariskola tanári értekezletén is beszámolt az 1915/16-os tanév során, ugyanebben a tanévben az iparfelügyelők munkásságáról kiadott jelentés alapján a munkásvédelem kérdéséről is előadást tartott az iskola tantestületének. ÉRT. BUDAPEST 1916. 12.

75 Fontosabb kulcsfogalmakként jelölte meg a szerző a kötelességet, a becsületet, a közösséget, az összetartozást stb. DIRNER 1916. 511–522.

76 VÖRÖS 2015a. 589.

77 Vö. KOCKA 2001; NÉMETH 2014.

78 DIRNER 1916. 514.

*nemesi címer, a kézműves címere a műhely ajtaja fölött.*⁷⁹ Mindkét szerző a női munkavégzés előretörése kapcsán ugyan utal a korabeli viszonyok megváltozására, de munkafogalmuk szubsztanciája történetileg változatlan örökérvényű normaként jelent meg.

Dirner mindazt a tevékenységet munkának tekinti „*amellyel javakat teremtünk, szerzünk és gyűjtünk.*”⁸⁰ Az egyén legfőbb jellemzői és tulajdonságai visszatükröződnek az általa végzett munkán: „*A munkánk, amilyenek mi vagyunk. Rajta van azon minden hibánk, de rá van bélyegezve az egyén kiválósága is. Így lesz világossá előttünk, hogy kiváló munkával kiváló emberré lehet valaki.*”⁸¹ – a munkavégzés minősége tehát az egyén helyét is kijelöli a társadalomban. Hasonló gondolatokat fogalmazott meg korábban Gelléri Mór is a női munkáról elmélkedve: „*Az egyik embernek a bizalma a másikhoz, mindig a munka iránti bizalom volt és lesz.*”⁸² – sőt, a takarékoság mellett nála deklaráltan a „művelt államok” építőköveként jelent meg mint legfőbb polgári erény. A női munka „sajátos” minőségére utal, hogy annak elsődleges indokaként a gyengékről és elesettekről való gondoskodás szükségességét jelölte meg Dirner. Tágabb értelemben viszont úgy látta, hogy „*az állam épületén*” is dolgoznak a nők, legyen az „*bármely kicsiny, mégis fontos az együttességben.*”⁸³ Dirner és Gelléri szövegei egyértelműen szemléltetik a modern munka fogalmának sajátosságát, melyhez társadalmi és nemzetintegrációs funkciók rendelődtek a 19. század utolsó harmadától.⁸⁴ Dirner Alice munkafelfogása egyszerre tágította ki a női iparoktatás kereteit, reflektálva a kor kihívásaira (új ismeretek beemelésével), illetve tartotta meg számos tipikus jellemzőjét a korábbi női szakképzést uraló narratívának (például: egyéni érdekek alárendelése a közérdeknek, bérmunka vállalásának kényszerű és nem vágyott bemutatása stb.).

Gaul Károly 1916 szeptemberétől folytatásokban megjelent cikkeiben a nők ipari munkalehetőségeiről készített körképet az egyes szakmák által megkívánt szakismereteket és kereseti lehetőségeket bemutatva, illetve az adott iparág továbbfejlődési lehetőségeire is utalva. A főként textil- és ruhaipar köréből felsorolt tevékenységi körök közül számosról (például: kesztyű-, szalmakalap-, művirágkészítés, gombgyártás stb.) mint a hazai ipar számára új, még „mehódítandó” területről értekezett, hiszen ezen iparágak termékeiből ekkor Magyarország jellemzően behozatalra szorult. A meghonosítandó új gazdasági területeknél minden esetben feltüntette a lehetséges hazai forgalom értékét és az így létesíthető új (női) munkahelyek számát is.⁸⁵

„*Nagyon nyomós gazdasági okok szólnak ugyanis amellet, hogy azok az iparcikkek, melyeket eddig külföldről hoztunk be, jövőre hazánkban készüljenek s hogy épen a szegényebb középosztály (...) gyermekei eme finomabb, sok ízlést és ügyességet követelő termelő munkák által*

79 GELLÉRI 1876. 52.

80 DIRNER 1916. 517.

81 DIRNER 1916. 518.

82 GELLÉRI 1876. 12.

83 DIRNER 1916. 518.

84 A kérdésről lásd részletesebben BÓDY 2010. 11–24.

85 Gaul Károly többek között a művirág-, illetve a női, gyermekkalap- és sapkakészítést is a kiaknázatlan ipari munkaformák közé sorolta. A külföldi behozatal mértékét figyelembe véve évi 2–5 millió korona forgalmat lebonyolító, lehetséges hazai üzletágakról írt. Úgy vélte, hogy a művirágkészítés felkarolásával közel 500 munkásnőnek biztosíthatnának elhelyezkedést évi 300–400 korona fizetés mellett. Gaul Károly nem volt egyedül ezen elképzelésével, hiszen a kínálkozó piaci lehetőséget felismerve a női és gyermekkalap-, illetve sapkakészítést a 20. század elején több nőipariskola is beemelte a képzési profiljába. GAUL 1916a. 141–144.

megfelelő keresetre tehessenek szert.”⁸⁶ – írta 1915-ben a budapesti nőipariskola igazgató-nője. A női iparoktatás fejlesztése mellett felsorakoztatott érveknek szerves részét képezte a hazai ipar erősítése, ezzel együtt a külföldi áruk visszaszorítása, melyet többek között (a női) ízlés formálásával kívántak elérni. Hacker Boriska korábban idézett cikkében egészen odáig ment, hogy a fejlődő magyar műipar számára „teret és közönséget” szerezhetnek a nők, ízlésük fejlesztését pedig megfelelő (iparművészeti) képzés révén látta elérhetőnek.⁸⁷ Ez a narratív séma a világháború idején visszatérő elemnek mutatkozott, amely szerint a nők vásárlási szokásaik megváltoztatásával, valamint tüvel és cérnával vívhatják meg saját harcukat a külföldi ipartermékekkel szemben, így vehetik ki részüket a nemzetépítésből és az ország védelméből.

A női ipari munka gyakran a családért vagy a családon belül végzett munkalehetőségekkel került együttes tárgyalásra, különösen a háziipar kérdéseinél. A hagyományos női szerepekhez köthetően a családi munkavégzés és otthonmunka kvázi a női munkavégzés szinonimái váltak Gaul szövegében is. *A nők ipari munkaköréből* címet viselő tanulmányában rendszeresen érinti a gyermekmunka helyzetét és formáit. Ez utóbbi egyértelműen a nőkkel kapcsolatos, hagyományos elbeszélések jellegzetes vonásaként értelmezhető, vagyis a gyermekkel kapcsolatos kérdések a női „terekhez” tartozóként kerültek bemutatásra.⁸⁸ Gaul a női ipari foglalkoztatottak jellemzően alacsony kereseti lehetőségeit elismerte, de azt mint a magasabb cél érdekében vállalható áldozatként, szükséges rosszként értelmezte. A női munkavégzés itt egyértelműen a család érdekeinek rendelődött alá, ezzel a hagyományos szerepek és hatalmi viszonyok újratermelődését szolgálva. „Látni ezekben, hogy az otthonmunkásnő keresete ezen iparban [t. i. gépi kötés] nagyon szerény. Mindemellett azonban jobb kereset híján kívánatos, hogy népünk foglalkozzék ezzel, mert minden esetre jobb, hogy a nő legalább valamit, mint semmit sem keressen. Bármily szerény is a kereset, az a család fenntartásánál mellékes keresetként mégis csak megkönnyíti a család megélhetését.”⁸⁹ A női munkát egyértelműen szociális nézőpontból tekintette meghatározónak, amely a női munkavállalást „kényszerűségként” értelmező narratívához illeszkedik.⁹⁰ Suppán Vilmos a női középfokú oktatás reformját bemutató vezércikkében is hasonló véleményt fogalmazott meg: „A gazdasági viszonyok is eltolódtak, aminek következtében éppen az említett osztályok [t. i. művelt középosztály] sok nőtagja természetes hivatásától elzártnan ellátás híján marad és a közre értékes munkaerejük parlagon hever. A kényszerűségtől hajtva a lányok kenyérkereső életpályára akarnak készülni s azért már nem látogatják a pusztán általános műveltséget nyújtó felsőbb leányiskolákat.”⁹¹

A pályaválasztási szaktanácsadó munkák és értekezések szinte mindegyike a kimondottan nőies szakmák közé sorolta az iparművészi pályákat.⁹² A nőkben rejlő alkotóképesség, esztétikai hajlam és kez ügyesség miatt az általános családi neveletésükből magukkal hozott tudás kamatoztatásával adekvát munkaformaként javasolták számukra az iparművészeti pályákat, akárcsak a korábban idézett Nádai Pál vagy Jaschik Álmos. Boros

86 ÉRT. BUDAPEST 1915. 4.

87 HACKER 1916. 384.

88 VÖ. GYÁNI 1987/88. 366–368.; KÉRI 2015. 268–271.; GAUL 1916a. 141., 201.

89 GAUL 1916b. 197.

90 GAUL 1916b. 194.

91 SUPPÁN 1916. 1–2.

92 HOLLÓSNÉ DE GROBOIS 1910; GINEVERNÉ GYÖRY 1912. VÖ. TÉSZABÓ 2017. 160–161.

Rudolf⁹³ egy nagyobb lélegzetű, több részletben megjelenő tanulmánnyal jelentkezett a világháború során a *Magyar Iparoktatásban*, amely esztétikai kérdéseket tárgyalt a nőipar vonatkozásában, és sok tekintetben a korábbi „szakvéleményekkel” értett egyet. A különböző iparoktatási intézményeknek – már az 1880-as években megjelent koncepcióknak – szerves része volt a műizlés fejlesztése az esztétikai nevelés a technológiai és gyakorlati képzés mellett.⁹⁴ A századfordulóra kialakult különböző intézménytípusok képzési tervében azonban eltérő hangsúllyal szerepelt a művészeti készségek fejlesztése és ismeretek átadása. Boros Rudolf írása többek között az iparoktatás-politika egyik visszatérő problémájára is reflektál: vagyis mennyire elvárható és reális igény, hogy az iparosok, kézművesek önállóan megtervezett iparművészeti igényű alkotásokat hozzanak létre, és ebből következően, milyen mértékben szükséges esztétikai és iparművészeti jellegű oktatásban részesíteni a növendékeket. Véleménye szerint „általában végzetes felfogás az, hogy az iparos a művész feladatát, az ipariskola pedig az iparművészetiét vállalja. Ki fogja akkor az iparos és az ipariskola feladatát vállalni? Nem lesz akkor maga az iskola vétkes abban, hogy olyan iparosokat nevel, kik nem akarnak dolgozni, mert hisz ők már művészfélek[?].”⁹⁵ A fiúk és a lányok oktatása között azonban éles határvonalat húzott. A fiúk esetében a művészeti oktatást indokolatlannak vélte az alsó- és középfokú ipariskolában, valamint a népoktatás keretei között is, hiszen az jóval érettebb személyiséget, kifinomult ízlést és tehetséget követelne meg. A lányok esetében megengedőbbnek mutatkozott: „A nőknek egyrészt veleszületett szépérzékénél fogva, másrészt a lányoknak a női kézimunkával való korai és állandó elfoglaltságánál fogva, végül pedig a nőiparban a szükségletek nagyrészt kisebb művészi igényeinél fogva a leányiskolában kisebb, művészeti feladatoknak és céloknak már korábban és az ipari keretben is juttathatnak teret.”⁹⁶ Boros szövegében egyszerre jelennek meg a női nemhez *epitheton ornans*ként hozzátapadt szépérzék és művészi hajlam tulajdonságjegyek, illetve a nőipar „kisebb művészi igény[én]” keresztül annak lefokozása, valamint alacsonyabb pozícióba helyezése is a férfiak által képviselt ipari tevékenységhez képest. A professzionalizálódó művészeti pályák a nők számára továbbra sem voltak elérhetőek még a 20. század elején sem. Elismerték ugyan a nők művészeti hajalmait, de művészeti pályán való működését a korabeli szerzők szkeptikusan kezelték. Átmeneti időtöltésnek tekintették csupán, mert aki férjhez ment, felhagyott az ilyen tevékenységgel, illetve a kor uralkodó felfogása szerint a nők nem rendelkeztek valódi művészi alkotóképességgel.⁹⁷

***

A világháború során számos okból kifolyólag hiába nyílt egyre több lehetőség a nők előtt hagyományos szerepeiken túlmutató érvényesülésre, a meghatározó szakmai, szakpolitikai megnyilatkozásokban továbbra is markánsan jelen volt a „természetes hivatásuk”, az anyai és hitvesi teendők elsődlegessége. Minden tradicionális szerepkörökön túlmutató feladat

93 Boros Rudolf okleveles középiskolai tanár, a budapesti M. Kir. Állami Nőiipariskola rajztanára volt 1888-tól, majd 1916-tól a győri fa- és fémipari szakiskola igazgatója. Rendszeresen publikált a *Magyar Iparoktatásban* az iparoktatást érintő különféle kérdésekben. ÉRT. BUDAPEST 1915. 18.

94 Vö. KELETI – MUDRONY 1881. 7–9.; SZÉKELY 2017. 14–15.

95 BOROS 1915. 53–54.

96 BOROS 1915. 53.

97 TÉSZABÓ 2017. 161.

csak másodlagos, kényszerűségből vállalt tevékenység lehetett számukra, bár ez a kényszer egyre fokozódó mértékben volt jelen egyre többek életében. A nő a munka nyilvános világának legitim szereplőjeként csak a családon belüli hagyományos női szerep függvényében ténykedhet továbbra is.⁹⁸

A női iparoktatás és szakképzés világára számos módon hatott a világháború. Az egyes intézmények szintjén a képzés minőségét – ha nem is olyan markánsan, mint a fiúk szakiskolái esetében, de – idővel egyértelműen befolyásolták a harci események és az ezek nyomán kibontakozó gazdasági nehézségek. Az iparoktatás szakmai nyilvánossága kvantitatíve egyértelműen több figyelmet és teret biztosított a nők számára, azonban az egyes szövegek szintjén kibontakozó korabeli nőkép, ha nem is mozdulatlan, de semmiképpen sem bír egy szecessziós műalkotás dinamizmusával. A hagyományos nemi szerepekhez köthető vélemények dominanciáját csak elvétve kérdőjelezhetjük meg, és ez nem feltétlenül a háború eseményeiből következett csupán.

FORRÁSOK

- A NŐI KERESKEDELMI TANFOLYAMOK 1916 A női kereskedelmi tanfolyamok az 1914–1915. és az 1915–16. iskolai években. *Magyar Iparoktatás* 20. (1916):19–20. 601–609.
- BÁNÁTFAI 1916 BÁNÁTFAI Nagy László: Nők az órásiiparban. In: *Az 1916 június havában betiltott Feminista Kongresszuson el nem mondott beszédek*. Feministák Egyesülete, Budapest, 1916. 49–53.
- BELGRADER 1914a BELGRADER Margit: Az ipari üzemekben dolgozó gyermekek iskoláztatása Olaszországban. *Magyar Iparoktatás* 19. (1914):1–2. 18–24.
- BELGRADER 1914b BELGRADER Margit: A bergamoi műszaki iskola ipari szakosztálya. *Magyar Iparoktatás* 19. (1914):3–4. 94–98.
- BELGRADER 1914c BELGRADER Margit: Testnevelés Olaszországban. *Magyar Iparoktatás* 19. (1914):5–6. 140–153.
- BELGRADER 1915a BELGRADER Margit: Törvényjavaslat az iparoktatás fejlesztésére Olaszországban. *Magyar Iparoktatás* 19. (1915):9–10. 286–296.
- BELGRADER 1915b BELGRADER Margit: Az ipari, kereskedelmi és gazdasági oktatás céljaira szolgáló alapítványok ellenőrzése Olaszországban. *Magyar Iparoktatás* 19. (1915):11–12. 376–381.
- BELGRADER 1915c BELGRADER Margit: A svájci selyemszövő háziipar. *Magyar Iparoktatás* 19. (1915):17–18. 561–570.
- BELGRADER 1915d BELGRADER Margit: A meiszeni porcellán eredete és fejlődése. *Magyar Iparoktatás* 20. (1915):5–6. 242–252.
- BELGRADER 1917 BELGRADER Margit: A sèvres-i porcelángyár szervezetéről, gyártmányairól és kerámiai múzeumáról. *Magyar Iparoktatás* 21. (1917):15–16. 474–490.

⁹⁸ Vö. GYÁNI 1987/88.

- BCL 1910 *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1910.* 22. évf. Budapest, 1910.
- BCL 1914 *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1914.* 26. évf. Budapest, 1914.
- BCL 1916 *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1916.* 28. évf. Budapest, 1916.
- BOROS 1915 BOROS Rudolf: A művészi nőipar követelményei. *Magyar Iparoktatás* 20. (1915):1–2. 45–54.
- DIRNER 1916 DIRNER Alice: Polgárjogok és kötelességek (Tekintettel a nőipariskolákra). *Magyar Iparoktatás* 20. (1916):17–18. 511–522.
- ÉRT. BUDAPEST 1915 *A m. kir. állami nőipariskola értesítője az 1914/15. tanévről.* Szerk. SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona (ig.). Budapest, 1915.
- ÉRT. BUDAPEST 1916 *A m. kir. állami nőipariskola értesítője az 1915/16. tanévről.* Szerk. SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona (ig.). Budapest, 1916.
- ÉRT. BUDAPEST 1917 *A m. kir. állami nőipariskola értesítője az 1916/17. tanévről.* Szerk. SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona (ig.). Budapest, 1917.
- ÉRT. BUDAPEST 1918 *A m. kir. állami nőipariskola értesítője az 1917/18. tanévről.* Szerk. SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona (ig.). Budapest, 1918.
- FINÁCZY 1916 FINÁCZY Ernő: Szakoktatásunkról. *Magyar Paedagogia* 25. (1916):9. 449–455.
- GAUL 1916a GAUL Károly: A nők ipari munkaköréből (2. rész). *Magyar Iparoktatás* 21. (1916):5–6. 135–147.
- GAUL 1916b GAUL Károly: A nők ipari munkaköréből (3. rész). *Magyar Iparoktatás* 21. (1916):7–8. 193–216.
- GAUL 1929 GAUL Károly: A magyar iparoktatás. In: *A magyar ipar almanachja.* Főszerk. DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő, szerk. LADÁNYI Miksa. Budapest, 1929. 164–177.
- GELLÉRI 1876 Gelléri Mór: *A nők munkaköre.* Szeged, 1876.
- GINEVERNÉ GYÓRY 1912 GINEVERNÉ GYÓRY Ilona: *A kézimunka mint kereseti forrás és hasznos szórakozás.* Budapest, 1912.
- GLÜCKLICH 1916 GLÜCKLICH Vilma: A leány-középiskolák reformja. *A Nő* 2. (1916):8. 118–119.
- HACKER 1916 HACKER Boriska: Művészi ipartanfolyamok. *Nemzeti Nénevelés* 37. (1916):7–8. 383–385.
- HOLLÓSNÉ DE GROBOIS 1910 HOLLÓSNÉ DE GROBOIS Nandin: *A kenyérkereső asszony. Pályaválasztás előtt álló nők kalauza.* Budapest, 1910.
- JASCHIK 1913a JASCHIK Álmos: A nő az iparban és az iparoktatásban. *Magyar Iparoktatás* 18. (1913):6. 161–165.
- JASCHIK 1913b JASCHIK Álmos: A nő az iparban és az iparoktatásban. *Magyar Iparoktatás* 18. (1913):7. 193–199.
- JASCHIK 1913c JASCHIK Álmos: A nő az iparban és az iparoktatásban. *Magyar Iparoktatás* 18. (1913):8. 225–231.

- KANKOVSZKY 1916 Kankovszky Ervin: A fényképész pálya. In: *Az 1916 június havában betiltott Feminista Kongresszuson el nem mondott beszédek*. Feministák Egyesülete, Budapest, 1916. 47–49.
- KN 1910–1918 XXIX *Az 1910. év június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XXIX. kötet. Budapest, 1916.
- KN 1910–1918 XXX *Az 1910. év június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XXX. kötet. Budapest, 1916.
- KOVÁCSYNÉ 1915 KOVÁCSYNÉ Szemere Ilona: A háború utáni nőnevelésről. *Nemzeti Nevelés* 36. (1915):10. 408–415.
- MATLEKOVICS – SZTERÉNYI 1898 MATLEKOVITS Sándor – SZTERÉNYI József (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 2. kötet. Budapest, 1898.
- MUNKA- ÉS RAJZ- KIÁLLÍTÁS AZ ÁLLAMI NŐIPARISKOLÁBAN 1912 Munka- és rajzkiállítás az állami nőipariskolában. [sz. n.] *Magyar Iparoktatás* 16. (1912):20. 618–626.
- MRT 1903 *Magyarországi rendeletek tára, 1903*. Budapest, 1903.
- MRT 1916 *Magyarországi rendeletek tára, 1916*. Budapest, 1916.
- MTCN 1915 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. 34. évfolyam. Budapest, 1915.
- NÁDAI 1916 NÁDAI Pál: Nők az iparművészeti pályán. In: *Az 1916 június havában betiltott Feminista Kongresszuson el nem mondott beszédek*. Feministák Egyesülete, Budapest, 1916. 43–44.
- NENDTWICH 1896 NENDTWICH Gusztávné: A nőipari szakoktatás állapota és a női kézimunka tanítása a különféle tanintézetekben Magyarországon. *Magyar Iparoktatás* 1. (1896):1. 35–39.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910 *Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népesség számlálása. Végeredmények összefoglalása*. 6. kötet. Budapest, 1920.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1920 *Az 1920. évi népszámlálás. Végeredmények összefoglalása*. 6. kötet. Budapest, 1929.
- PILLER 1910 PILLER Erzsébet: A női kézimunka köréből. *Magyar Iparoktatás* 15. (1910):6. 178–182.
- SCH. M. 1918 SCH. M.: Kiállítás a m. kir. Nőiipariskola két emeletén. *Nemzeti Nevelés* 39. (1918) 59–60.
- SPÁDY 1916 SPÁDY Adél: Nők helyzete az egyes pályákon. In: *Az 1916 június havában betiltott Feminista Kongresszuson el nem mondott beszédek*. Feministák Egyesülete, Budapest, 1916. 11–29.
- SUPPÁN 1916 SUPPÁN Vilmos: A leányiskolák reformja. *Magyar Iparoktatás* 21. (1916):1–2. 1–7.

- ST. ÉVKÖNYV 1913 *A M. Kir. Kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, 1915.
- ST. ÉVKÖNYV 1914 *A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, 1916.
- ST. ÉVKÖNYV 1915–1918 *A M. Kir. Kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, 1924.
- SZABÁLYZAT A POLGÁRI LEÁNYISKOLAI, FELSŐBB LEÁNYISKOLA ÉS TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZETI NŐI KÉZIMUNKATANÍTÓNŐK KÉPESÍTÉSÉRŐL 1914 Szabályzat a polgári leányiskolai, felsőbb leányiskola és tanítóképző intézeti női kézimunkatanítónők képesítéséről. [sz. n.] *Magyar Iparoktatás* 19. (1914):3–4. 98–124.
- TELEKI 1916 TELEKI Sándorné: A Feministák Egyesületének évi jelentése. In: *Az 1916 június havában betiltott Feminista Kongresszuson el nem mondott beszédek.* Feministák Egyesülete, Budapest, 1916. 79–108.
- VÁSONY 1916 VÁSONY Lajos: A leányközépiskolák reformja. *Nemzeti Nénevelés* 37. (1916):7–8. 343–361.

IRODALOM

- ACSÁDY 2017 ACSÁDY Judit: Ipari munkásnők Magyarországon: Közelítések és szempontok a téma társadalomtörténeti feldolgozásához. *Múltunk* 67. (2017):2. 25–52.
- BÓDY 2006 BÓDY Zsombor: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása 1860–1906. In: *Zsombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig.* Szerk. KÖVÉR György. Budapest, 2006. 757–783.
- BÓDY 2010 BÓDY Zsombor: *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig.* Budapest, 2010.
- CIEGER 2000 CIEGER András: Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában (Módszertani áttekintés). *Múltunk* 26. (2000):3. 3–51.

- CZEFERNER 2014 CZEFERNER Dóra: Dolgozó nők az első világháború Magyarországon. In: *III. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2014*. Szerk. SCHAUB Anita – SZABÓ István. Pécs, 2014. 283–300.
- FERICSÁN 1999 FERICSÁN Kálmán: *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatás és fejlődése Magyarországon*. Pécs, 1999.
- FERICSÁN 2001 FERICSÁN Kálmán: *Tanítómesterek és mestertanítók*. Budapest–Pécs, 2001.
- GYÁNI 1987/88 GYÁNI Gábor: Női munka és a család Magyarországon (1900–1930). *Történelmi Szemle*, 30. (1987/88):3. 366–378.
- GYÖRIVÁNYI 2000 GYÖRIVÁNYI Sándor: *A szakképzés története Magyarországon*. Budapest, 2000.
- KERESZTY 2013 KERESZTY Orsolya: Nők nem formális tanulási lehetőségei a dualizmus kori Magyarországon. In: *Vzdelávanie, vyskum a metodológia*. Szerk. KARLOVITZ János Tibor – TORGYIK Judit. Komárno, 2013. 26–36.
- KÉRI 2015 KÉRI Katalin: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alappozással)*. Akadémiai doktori értekezés. Pécs, 2015.
- KOCKA 2001 KOCKA, Jürgen: Az európai történelem egyik problémája: a munka. *Korall* 5–6. (2001):2. 5–17.
- MÉSZÁROS 2017 MÉSZÁROS Zsolt: Női hálózatok és a 19. századi divatlapok: A Magyar Bazár és olvasóközönsége. *Magyar Könyvszemle* 3. (2017):133. 297–313.
- NAGY A. 2016 NAGY Adrienn: Katolikus női kereskedelmi szakoktatás Budapesten a 20. század első felében. *Katolikus Pedagógia* 5. (2016):3–4. 60–70.
- NAGY A. 2014 NAGY Adrienn: *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945)*. Doktori értekezés. [Kézirat] Pécs, 2014. (http://www.nevtudphd.pte.hu/files/tiny_mce/Vedések/2015/Nagy_Adrienn_PhD_2014k.pdf) [2014.12.12.]
- NAGY A. 2013 NAGY Adrienn: Női kereskedelmi szakoktatás Franciaországban a XIX–XX. században. In: *Nyitottság és elkötelezettség: Tanulmánykötet Bárdossy Ildikó 60. születésnapjára*. Szerk. ANDL Helga – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia. Pécs, 2013. 63–72.
- NAGY M. 2006 NAGY Mariann: Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában. In: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Szerk. GYÁNI Gábor – NAGY Beáta. Debrecen, 2006. 205–223.
- NAGY P. T. 1994 NAGY Péter Tibor: *Szakoktatás és politika*. Budapest, 1994.

- NAGY P. T. 1999 NAGY Péter Tibor: Az iparpolitika és a tanoncoktatás kialakulása. In: *A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodástól napjainkig*. Tatabánya, 1999. 16–23.
- NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969 NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest, 1969.
- NÉMETH 2014 NÉMETH András: *Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések*. Budapest, 2014.
- OROSZ 2003 OROSZ Lajos: *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. Budapest, 2003.
- SIPOS 2014 SIPOS Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban. Egy nőtörténeti szempontú médiatörténeti vizsgálat. *Századok* 148. (2014):1. 3–34.
- SIPOS 2015 SIPOS Balázs: Miként befolyásolta a nők magyarországi helyzetét az első világháború? In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Szerk. MAJOROS István. Budapest, 2015. 591–606.
- SCHÖN 2000 SCHÖN István: A magyar szabadkőművesség hivatalos folyóiratai. *Magyar Könyvszemle* 116. (2000):2. 175–190.
- SZÉKELY 2017 SZÉKELY Miklós: *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum*. Budapest, 2017.
- SZINNYEI 1894 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. III. kötet. Budapest, 1894.
- SZINNYEI 1909 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. kötet. Budapest, 1909.
- TÉSZABÓ 2017 TÉSZABÓ Júlia: F fiatal nők az iparművészetben és a dilettantizmus problémája Magyarországon, a 20. század első felében. In: *Továbbélő utópiák – magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások. Neveléstudomány-történeti tanulmányok*. Szerk. NÉMETH András – VINCZE Beatrix. Budapest, 2017. 160–189.
- VÍGH 1932 VÍGH Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*. Budapest, 1932.
- VÖRÖS 2015a VÖRÖS Katalin: A női ipariskolák szerepe a 19–20. század fordulójának magyar oktatási rendszerében. In: *III. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2014*. Szerk. SCHAUB Anita – SZABÓ István. Pécs, 2015. 577–592.
- VÖRÖS 2015b VÖRÖS Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja”. A magyar szakképzés kihívásai az első világháború éveiben. *Per Aspera ad Astra* 2. (2015):2. 41–67.

**The women's role in the Hungarian Industrial Education
review – the changing judgement of the female vocation
education and work during World War I**

Katalin Vörös

(Summary)

Some historical and pedagogic works studied the history of the Hungarian vocational education in recent years. Only a few attention was given to the female industrial education, although the examination of these topic could give new aspects to the social process of 19–20th century, the changing gender roles and the emancipation efforts. The War definitely intensified the economic, social changes and the political process in the early 20th century. At the same time many questions has been arising in connection with the vocational education: How did the war affect the (female-)vocational education and the male-dominated public sphere? What kind of opinions and conceptions were prevailed about the women's work and education? My study is seeking the answer to these questions. The representation of the female industrial education is examined in media history approach during the World War I in my paper, paying particular attention to one of the most important official journal the 'Magyar Iparoktatás' (Hungarian Industrial Education).